

KOLLEKTÍV KERESETEK JOGGAZDASÁGTANA¹

SZALAI Ákos

egyetemi docens (PPKE JÁK),

tudományos munkatárs (MTA TK Jogtudományi Intézet)

Magyarországon is időről-időre felmerül a kollektív keresetindítás elősegítésének, szabályozásának kérdése. A magyar jogtudományi irodalomban is jónéhány cikk foglalkozott már vele.² A magyar Országgyűlés 2010-ben el is fogadott egy törvényt, amely a problémát – nem feltétlenül a leghatékonyabb módon – kezelni próbálta,

¹ A tanulmány a K-105559. nyilvántartási számú OTKA kutatás keretében készült. A cikk jelen formájában sokban épül CZOBOLY Gergely, HARSÁGI Viktória, HORVÁTH E. Írisz és METZINGER Péter korábbi változatok kapcsán adott kritikáira. A szövegben maradó hibák természetesen egyedül a szerzőnek tudhatóak be.

² Például: ARANYI Péter: A fogyasztók kollektív igényérvényesítésének modelljei és módszerei. *Fogyasztóvédelmi Szemle*, 2010/1. 49–55.; BAKOS Kitti: Igényérvényesítési lehetőségek a konzorciós szerződések esetében. *Jogtudományi Közöny*, 2011/9. 435–444.; BERTA Alíz: A csoportos keresetindítás intézményesülése a magyar jogrendben, In: ÁDÁM Antal (szerk.): *PhD tanulmányok. (9.)* Pécs, Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar Doktori Iskola, 2010. 115–136.; GÁTOS György: Perbeli igényérvényesítés közösségi érdeksérelem esetén. Az amerikai ‘class action’. *Magyar Jog*, 1992/2. 100–103.; HORVÁTH András: Magyar versenyjogi fejlemények – informátori díj, legal privilege és csoportos per. *Magyar Jog*, 2010/9. 534–544.; MICZÁN Péter: Gondolatok az igényérvényesítési jogról és a közérdekű csoportos képviseletről. *Magyar Jog*, 2012/9. 526–543.; NAGY Csongor István: A csoportos igényérvényesítés gazdaságtana és lehetőségei a magyar jogban. *Jogtudományi Közöny*, 2011/3. 163–174.; NAGY Csongor István: A csoportos igényérvényesítés összehasonlító jogi modelljei – I. rész. *Külgazdaság*, 2010/9–10. 89–110.; NAGY Csongor István: A csoportos igényérvényesítés összehasonlító jogi modelljei II. – A csoportos igényérvényesítés európai modelljei és az összehasonlító jogi modellek tanulságai. *Külgazdaság Jogi Melléklete*, 2010/11. 121–152.; NAGY Csongor István: Magánjogi igények érvényesítése a GVH határozatai alapján. *Fogyasztóvédelmi szemle*, 2010/1. 43–48.; SÁRINÉ SIMKÓ Ágnes: Együtt vagy külön-külön? In: BODZÁSI Balázs (szerk.): *Ünnepi tanulmányok Balásházy Mária tiszteletére*. Budapest, Budapesti Corvinus Egyetem, Gazdasági Jogi Intézet, 2010. 302–309.; TÁRCZY Edit Zsuzsanna: Class action az Európai Unióban és Magyarországon. *Sectio Juridica et Politica, Mikolc, Tomus XXVIII.* (2010.) 503–521.; UDVÁRY Sándor: Class action – Az ördögtől való? In: BARTA Judit – WOPERA ZSUZSA (szerk.): *Kodifikációs tanulmányok a polgári jog és a polgári eljárásjog témakörében*. A Magánjogot Oktató F fiatal Jogászok és a Polgári Jogot Oktatók Országos Találkozóján 2010. június 3–4-én elhangzott előadások alapján készült tanulmányok gyűjteménye. Miskolc, Novotni Alapítvány a Magánjog Fejlesztéséért, 2011. 262–276.

de azt a köztársasági elnök visszaküldte,³ az Országgyűlés pedig azóta sem vette újra napirendre. Ugyanakkor a polgári perrendtartás most folyó reformmunkái során is hangsúlyos kérdésként szerepel a probléma – külön témabizottság foglalkozik vele. Szintén jelzi a probléma fontosságát az is, hogy 2013. június 11-én napvilágot látott az Európai Bizottság 2013/396/EU számú *az uniós jog által biztosított jogok megsértése tekintetében a jogsértés megszüntetésére és kártérítésre irányuló tagállami kollektív jogorvoslati mechanizmusok közös elveiről* szóló ajánlása (továbbiakban *Ajánlás*).

Jelen cikk ennek a problémának a joggazdaságtani kérdéseit tekinti át: miért lehet erre a megoldásra szükség, különösen, ha figyelembe vesszük, hogy például a közérdekű kereset kapcsán komoly „helyettesítője” van ma is a rendszerben; milyen problémákat hozna magával, amelyeket a szabályozásakor kezelni kellene, hogyan lennének kezelhetőek ezek?

A kollektív kereset fogalmát, sok más, több országban használatos jogi fogalomhoz hasonlóan, nehéz pontosan meghatározni, hiszen számos közös vonásuk ellenére a különböző jogrendszerek más-más cél érdekében használják. Sok olyan probléma, amire az egyik jogrendszer a kollektív keresetek létrehozásával, kiterjesztésével reagál (például az ítélezés inkonzisztenciája), más jogrendszerben kevésbé releváns – ott más okok (például a magas perköltségek) miatt kerül a rendszerbe ez az elem. Az *Ajánlás* meghatározása szerint a kollektív jogorvoslat:

- i. olyan jogi mechanizmus, amely lehetőséget biztosít arra, hogy *kettő vagy több* természetes vagy jogi *személy* vagy egy képviseleti kereset indítására *jogosult szerv közösen* követelje valamely jogellenes magatartás megszüntetését (jogsértés megszüntetésére irányuló kollektív jogorvoslat);
- ii. olyan jogi mechanizmus, amely lehetőséget biztosít arra, hogy kettő vagy több, *tömeges károkozással* járó helyzetben állításuk szerint kárt szenvedett természetes vagy jogi személy vagy egy képviseleti kereset indítására *jogosult szerv közösen* érvényesítsen kártérítési igényt (kártérítésre irányuló kollektív jogorvoslat) (3. a pont – kiemelés a szerzőé)

Ezen belül a „tömeges károkozással járó helyzet”:

olyan helyzet, amelyben kettő vagy több természetes vagy jogi személy azt állítja, hogy egy vagy több természetes vagy jogi személy *ugyanazon* jogellenes *tevékenysége miatt* kárt szenvedett (3. b. pont – kiemelés a szerzőé)

Ez azonban nem fogja át az összes lehetséges jogi formát – az *Ajánlás* elkötelezi magát bizonyos szabályozási megoldás mellett, tudatosan kizárva olyan formákat, amelyek egyes országokban már léteznek. Jól látszik az *Ajánlás* ezen szűkítő törekvése, ha csak a fogyasztóvédelem területén működő megoldásokat vesszük szemügyre. A Consumer Law Enforcement Forum (CLEF)⁴ például négy formát különít el:

³ A polgári perrendtartásról szóló 1952. évi II. törvény módosításáról szóló T/11332. számú törvényjavaslata, 2009. (előterjesztő: Dr. Magyar Bálint és Dr. Csiha Judit), [továbbiakban: törvényjavaslat].

⁴ Geraint G. HOWELLS – Hans-W. MICKLITZ: Guidelines for Consumer Organisations on Enforcement and Collective Redress. *Consumer Law Enforcement Forum Project*, 2009. (http://www.cojef-project.eu/IMG/pdf/d_CLEFfinalguidelines_76647.pdf) 58–59.

- (i) a képviselt keresetet, amikor egy arra felhatalmazott képviselő (sok országban a törvény által kijelölt szervezet) az egész csoport nevében perel,
- (ii) a szűk értelemben vett csoportos keresetet, amikor a csoporttagok a csoportba belépve „pertársaságot” hoznak létre,
- (iii) az amerikai típusú *class action*ot, amelynek lényegét abban látja, hogy a csoport automatikusan létrejön azokból, akiknek a keresetben megfogalmazottal hasonló érdekük van (az ítélet az ő esetüket is res iudicata-t eredményez), de kiléphetnek a csoportból, ha az ítélet, vagy a felek közötti megegyezés nekik nem tetszik, és vagy más csoportot szervezve, vagy egyénileg perelhetnek; és
- (iv) a próbapereket, amikor ugyan a felperes a saját nevében perel, de a per eredményére más perekben hivatkozni lehet.

Ugyanakkor még ez sem a teljes lista – például az utóbbi időszakban nagy figyelmet keltő ún. ‘holland megegyezés érdekében létrehozott csoport’ [settlement class action] ebbe sem illik.

Már a fentiek is jól mutatják, hogy a kollektív kereset meglehetősen sokféle formában létezik. Ráadásul az igazán lényeges problémák nem is azok, amelyekben ezek a formák eltérnek egymástól. Kis túlzással azt is mondhatjuk, hogy bármelyik fenti megoldás működőképes lehet, ha ezeket a részletszabályokat megfelelően alakítjuk ki – és ugyanígy bármelyik csődöt is mondhat, ha rossz válaszokat adunk ezekre a kérdésekre. (A legtöbb európai rendszer épp azért nem él,⁵ mert nem jó válaszokat találtak ezekre a kérdésekre. Ezzel szemben az amerikai, vagy éppen a holland rendszert épp azért éri kritika, hogy túl sok ilyen kereset indul.) Mitől függ, hogy életképes rendszert hozunk-e létre? Elsősorban attól, hogy két kérdésre megfelelő választ találunk-e: a kollektív cselekvés problémájára és az ügynök-problémára. A mostani elemzés ezek megértésére, megértetésére törekszik.

Mielőtt azonban ezek elemzéséhez hozzáfogunk egy fontos fénytörésre érdemes felhívni a figyelmet. A kollektív keresetek szabályozása elsősorban azzal foglalkozik, hogy hogyan folyjon le egy ilyen per, kinek milyen döntési jogai legyenek benne: (i) a csoportból a kilépés lehetséges-e (milyen megszorításokkal lehetséges)⁶, (ii) mi lehet a per tárgya,⁷ (iii) hogyan ellenőrzik és finanszírozzák a csoportok képvisel-

⁵ Fabrizio Cafaggi és Hans-W. Micklitz 2007-ben például ilyen sikertelen, nem élő rendszerként írja le a francia, a német, a svéd, a portugál, a spanyol, az angol fogyasztóvédelmi rendszert. (Fabrizio CAFAGGI – Hans-W. MICKLITZ: Administrative and Judicial Collective Enforcement of Consumer Law in the US and the European Community. *EUI Working Paper*, 2007/22. 27–28.)

⁶ Richard A. Nagerda értelmezése szerint például a norvég és a dán rendszer ezt csak akkor engedi meg, ha a kilépő tag utólag nem tud egyénileg pert indítani. (Richard A. NAGERDA: Aggregate Litigation Across the Atlantic and the Future of American Exceptionalism. *Vanderbilt Law Review*, 62. (2009) 29–30.)

⁷ Gerhard Wagner értelmezése szerint az angol representative action például nem terjed ki a kártérítés megítélésére, csak a felelősség megállapítására. A kárért mindenkinek külön kell perelni. Ld. Gerhard WAGNER: Collective Redress – Categories of Loss and Legislative Options. *Law Quarterly Review*, 127. (2011) 73–74. Samuel Issacharoff és Geoffrey P. Miller ugyanezért kritizálja a német megoldást. Ugyanakkor az Egyesült Államok, Hollandia, az észak-európai országok rendszerében a

lőit, a csoportok érdekében eljáró ügyvédet; (iv) mi a bíróság szerepe a felek közötti megállapodások felülvizsgálatában; (v) mi kell ahhoz, hogy a bíróság eljárásjogi értelemben csoportnak tekintse a közös érdekekkel bíró emberek körét. Ezek megválaszolásakor a cél nem az, hogy minél több perrel szembesüljön a bíróság. Épp ellenkezőleg: ezek révén érhetjük el, hogy ezek a perek ne jussanak a bíróság elé. Az irodalom megállapításai szerint a működő rendszerekben a kollektív keresetek döntő többsége nem bírósági döntéssel, hanem a felek közötti *megegyezéssel zárul*. Az amerikai irodalomban bevett állítás szerint az ilyen esetek 90%-a így zárul. (Az amerikai class actionnal szembeni egyik legfontosabb kritika épp az, hogy túl erős a késztetés e megegyezésre, a felperes „kizsarolhatja” azt az alperesből.) Hasonló, a megegyezés elterjedtségével kapcsolatos megállapítást tesz az európai jogrendszer kapcsán Fabrizio Cafaggi és Hans-W. Micklitz.⁸ Napjaink egyik legtöbbet hivatkozott rendszere, a holland, eleve a megegyezésekre jött létre: pert kollektív kereset alapján nem is lehet indítani. Az egész rendszert arra találták ki, hogy amennyiben sok érintett, sok károsult összeáll és megegyezésre jut a károkozóval, akkor ezt a megállapodást fogadja el, „emeli jogerőre” a bíróság. Maga az *Ajánlás* is a megegyezések fontosságának felismerésére épül: megköveteli a tagállamoktól, hogy tömeges károkozással járó helyzetben ösztönözzék a feleket a megegyezéses, a problémák bíróságon kívüli rendezésére (25. bekezdés).

Mielőtt rátérünk a problémák elemzésére, érdemes felvillantani és tisztázni még egy ellentétet. Richard A. Nagerda megfogalmazása szerint a kollektív keresetek mellett más érvek terjednek el az európai jogászok között és az amerikaiak, illetve a joggazdászok között.⁹ A klasszikus európai megközelítés szerint a kollektív kereset intézménye mellett fő érv, hogy a hasonló eseteket minél gyorsabban és legegyszerűbben oldja meg a bírósági rendszer. Ha tetszik, ez a *könnyű lezárás érve*. A kollektív kereset szükségessége mellett az Európában egyik leggyakrabban elhangzó érv a párhuzamos perek megszüntetése, ezzel az adminisztrációs költségek csökkentése.¹⁰ A joggazdaságtanban és az amerikai jogelméletben a fő szempont az *optimális perlési ösztönző megteremtése* – a perlés útjában álló gátak elhárítása, a perindítás optimális (vagyis nem korlátlan) könnyítése. Ez a felosztás persze némileg idejétműlttá vált, hiszen az utóbbi évtizedekben Európában is egyre hangsúlyosabb szerepet kapnak a „bementi érvek”. Ez a hangsúlyeltolódás figyelhető meg az *Ajánlás* preambulumban is: a célok meghatározásakor ez sem a költségmegtakarításra helyezi a hangsúlyt, hanem az *igazságszolgáltatáshoz való hozzáférésből* vezeti le a kollektív keresetek szükségességét – ez a megoldás segít leküzdeni azt a problémát,

---

kártérítés is ilyen módon dől el. Ld. Samuel ISSACHAROFF – Geoffrey P. MILLER: Will aggregate litigation come to Europe? In: Jürgen BACKHAUS – Alberto CASSONE – Giovanni B. RAMELLO (szerk): *The Law and Economics of Class Action in Europe*. Cheltham: Edward Elgar, 2012. 40.

⁸ CAFAGGI–MICKLITZ i. m. 10.

⁹ NAGERDA i. m. 29–30.

¹⁰ Guido Calabresi értelmezése szerint az első időszakban az Egyesült Államokban is ezt tekintették az ilyen perek legfontosabb indokának. Guido CALABRESI: Class actions in the U.S. experience: the legal perspective. In: BACKHAUS–CASSONE–RAMELLO i. m. 15.

hogy „az egyéni keresetek költsége visszatartaná a károsultakat attól, hogy a bírósághoz forduljanak” (9. preambulumbekzdés). Az alábbi elemzés is elsősorban erre koncentrál majd – a költségcsökkentés érve (kritikai élel) csak viszonylag röviden jelenik majd meg benne.

1. Elméleti problémák: a kollektív cselekvési probléma

A joggazdasági irodalom számára a kollektív keresetek egyik legfontosabb problémája éppen az, hogy ezekben a csoportnak együtt kellene fellépnie, cselekednie. A kollektív cselekvés az egyik legfontosabb szociológia, közgazdaságtani probléma: abból, hogy jó néhány embernek közös az érdekei, nem következik, hogy ezért tenni is fognak. Sőt, ha sokaknak van közös érdekük, akkor *kisebb* az esélye annak, hogy ezért a közös célért bármelyikük is lépéseket tenne, mintha csak egy ember érdekében állna az adott lépés. Ha valaminek – például egy ítéletnek vagy megállapodásnak – az összes csoporttagot érintő *kollektív jellege* van, az nem enyhíti, hanem fokozza a problémát.

Ezen látszólagos paradoxon megértéséhez lássuk először, hogy mit értünk kollektív jelleg alatt. Ha ezt megértettük, akkor válaszolhatjuk meg azt, hogy miért *kisebb* annak esélye, hogy ezért a kollektív haszonért tennénk, mintha csak egyéni, személyes hasznunkról lenne szó.

Kollektív hatás. Egy ítéletnek, amelyet több felperes keresete nyomán hoz a bíróság, vagy az ő alperessel kötött megállapodásuknak elméletileg háromféle hatása van: magán-, klub- és közjóság jellegű hatása.¹¹

1. Létezik a döntés, a megállapodás személyes hatása – olyan hatás, amely mindig az adott személyt érinti, az ő kompenzációját, az általa teendő lépéseket tartalmazza. Ilyen a megállapodás – ha személyre szabott kártérítésről szól a döntés. A közgazdaságtan fogalmaival ez magánjóság, ez a döntés, a megállapodás *magánjóság-jellegű* eredménye.
2. Létezik a döntés azon hatása, ami az összes felperest ugyanúgy érinti. A lényeg, ha egyikük többet, vagy kevesebbet kap, akkor a többiek is ugyanúgy többet, vagy kevesebbet kapnak. Ezt a klubjóságnak nevezi a közgazdaságtan, a pernek ez a *klubjóság-hatása*.

A két hatás közötti különbség jól érzékelhető, ha egy kártérítésért indított perre gondolunk. Tegyük fel, hogy egy ilyen per olyan ítélettel, vagy megállapodással zárul, amelyben ugyanazon számítás alapján (például környezet-szennyezésnél az ingatlanérték, vagy az ingatlan nagysága arányában; társasági jogi jogsértéseknél a részvények, befektetések arányában; fogyasztói

¹¹ Hasonló elemzésért lásd Alberto CASSONE – Giovanni B. RAMELLO: Private, Club and Public Goods: The Economic Boundaries of Class Action Litigation. In: BACKHAUS–CASSONE–RAMELLO i. m.; Alberto CASSONE – Giovanni B. RAMELLO: The Simple Economics of Class Action: Private Provision of Club and Public Goods. *European Journal of Law and Economics*, 32. (2011) 205–224.; és Nicolas MARCEAU – Steve MONGRAIN: Damage averaging and the formation of class action suits. *International Review of Law and Economics*, 23. (2003) 63–74.

jogsértések esetén a fogyasztás nagysága arányában) kalkulált kártérítésre lesz jogosult minden felperes. Nevezük ezt átlagkártérítésnek!¹² Ha ennek összegét csökkentjük, mindenki kevesebbet kap, ha növeljük, mindenki többet kap – vagyis ez klubjóság. Ugyanakkor, ha a jogrendszer az ilyen átlagkártérítést nem hajlandó elfogadni, az ítéletben mindenki számára a valós kárát akarja megállapítani,¹³ akkor a kártérítés már magánjóság lesz.

3. Végezetül, minden ítéletnek van az adott eseten túlterjedő hatása: az adott ítélet a továbbiakban hivatkozásul szolgálhat más perekben, vagy kifejezetten eldönti a perhez nem csatlakozott felperesek hasonló ügyeit is. Ezt a felpereseken túlterjeszkedő (*res iudicata*) hatást *közjóság-jellegű* hatásnak nevezi a közgazdaságtan.

Lássuk az *Ajánlásban* szereplő két különböző kollektív kereset esetét. Amennyiben *jogsértés megszüntetésére irányuló kollektív jogorvoslatról* van szó, akkor ez a közjóság-hatás nyilvánvaló. Ha a per sikeres, akkor akár részt vett valaki a perben, akár nem, azt tapasztalhatja, hogy megszűnik a jogsértés. Ő is ugyanazt kapja, amit a perben részt vevő felek. Egy *kártérítésre irányuló kollektív jogorvoslat* esetén két elemet kell szétválasztani: (i) a felelősség és (ii) a kártérítés megállapítását. Az utóbbi (általában) magán, vagy klubjóság: a perben részt nem vevők kártérítését az a per, amelyben nem vesznek részt, nem rendezi. Ha kártérítést akarnak, akkor nekik is pert kell indítani. Lehet, hogy az adott jogrendszerben a felelősségről szóló döntés a többi esetre nézve is ítélt dologot (*res iudicata*) eredményez. Ha így van, akkor a közjóság-hatás egyértelmű: a felelősségről szóló döntés azokra is érvényes, akik az adott perben nem vettek részt. Azonban azokban a jogrendszerekben is, ahol a felelősséget az új perben újra vizsgálják, az első per olyan tapasztalatokat, olyan hivatkozási alapot jelent a későbbi felperesek számára, amely miatt az ő pernyerési esélyük nő. Tudhatják, hogy mit tett az első perben a sikeres (vagy éppen mit tett a sikertelen) felperes, lemásolhatják (vagy éppen elkerülhetik) az általa tett lépéseket; hivatkozási alap lehet, hogy az első perben milyen döntés született.

Kollektív cselekvés. A közgazdaságtan állítása szerint ezekért a közjóság-jellegű hatásokért a felek viszonylag keveset lesznek hajlandóak tenni: potyázni fognak. Míg egy magánjóságnál tudhatjuk, hogy ha nem teszünk érte, akkor nem kapjuk meg (ha kártérítésért nem perelünk, akkor nem kapunk kártérítést), addig ezeknél a hatásoknál az összefüggés nem ez. Ezeket elképzélhető, hogy akkor is megkapjuk, ha nem teszünk érte semmit. Böven elég, ha valaki más pert indít a jogsértés meg-

¹² Az átlagolást, az átlagkártérítést – persze csak kártérítési és nem megállapítási esetekben – az amerikai class action rendszer elkerülhetetlen elemének tekinti David ROSENBERG: *Mandatory-Litigation Class Action: The Only Option for Mass Tort Cases. Harvard Law Review*, 115. (2002) 853–857.

¹³ Az *Ajánlás*, úgy tűnik, ilyen megoldást javasol, amikor a 31. pontja előírja, hogy „A tömeges károkozással járó helyzetben [...] megítélt kártérítés összege nem haladhatja meg azt az összeget, amelyet a követelés egyéni keresetek révén történő érvényesítése esetén ítélték volna meg kártérítésként. Különösen tiltandó a büntető kártérítés, amelynek következtében a felperes az elszenvedett kár mértékét meghaladó kártérítésben részesíthető.”

szüntetése, vagy a felelősség megállapítása érdekében. Ezt a stratégiát, amikor arra várunk, hogy valaki majd csak 'kikaparja a gesztenyét' nekünk is, nevezi a közgazdaságtan *potyázásnak*. Ha pedig mindenki másra vár, ha mindenki potyázni akar, akkor a közjóságot nem állítjuk elő – a közös jó (a jogsértés felszámolása, a felelősség megállapítása) érdekében senki nem fog lépéseket tenni.

Az irodalomban (és az *Ajánlásban* is) központi szerepet kap a perlési ösztönzés emelése. Általában a kisértékű perek problémája kerül a középpontba:¹⁴ kollektív keresetek nélkül bizonyos esetekben a potenciális felperesek a relatíve magas perköltség, vagy egyéb okok miatt nem indítanak pert akkor sem, ha az társadalmi szempontból indokolt lenne. A klasszikus probléma: ha minden károsult 1000 forintot kárt szenved, akkor bármennyire is leszorítjuk a perek (pénzbeli) költségét, ezért a kárért nem fog senki perelni. (Persze a perköltségek áthárítása esetén esetén a pénzbeli költséget egészen nullára szorítjuk le – de a nem pénzbeli költségek ekkor is visszatárhathatnak.)

De a kulcskérdés nem a perérték, hanem a per közjóság-hatása: ha kimondja a bíróság az alperes felelősségét, vagy megtiltja számára egy adott tevékenység folytatását, akkor ez minden érintett számára hasznos. Hiába jó ez minden potenciális felperesnek, mindegyikük a kivárásban lesz érdekelt: megpróbálják elérni, hogy a per költségeit valaki más vállalja fel, és ők csak a hasznokból részesüljenek. Ez a probléma nagyobb értékű perek esetén is előkerülhet. A *(relatív) nagy-értékű, vagy csoportos, összevont* pereket és a *(relatív) alacsony értékű, vagy képviselői* perek¹⁵ közötti fő eltérés azonban nem abból származik, hogy mekkora a pertárgyérték, hanem, hogy egy embernek megéri-e perelni, ha senki nem csatlakozik hozzá, egyedül kell végigvinnie azt. Ezt a legegyszerűbben Mancur Olson csoportmodelljének¹⁶ segítségével érthetjük meg.

A *(relatív) nagy-értékű, vagy csoportos, összevont* perek esetén minden tagnak külön-külön is megérné elindítani a pert, megharcolni azért, hogy a bíróság a döntést – a többiek számára is hasznot hozó döntését – meghozza. Ugyanakkor mindegyikük tudja azt is, hogy a többiek is ugyanígy gondolkodnak, tehát ha kivárnak, akkor lehet, hogy valaki más megindítja a pert. A közgazdaságtan, a játékelmélet egyik alapproblémája ez – nevet is kapott ez az ún. *gyáva nyúl játék*. Olyan helyzet ez, amikor

- (i) egyénileg mindenki számára a legjobb, ha „potyázhat”, vagyis a másik enged: a bíróság meghozza a számára kedvező döntést, úgy, hogy ezért neki semmilyen áldozatot nem kell hozni;
- (ii) egyénileg a második legjobb lehetőség az, ha mindenki (egyszerre) lép (a pert egyszerre, együtt indítják meg) – az egyéni haszon ugyanakkora, mint az előbb, míg az egyéni költség megoszlik;
- (iii) egyénileg a második legrosszabb az, ha ő enged, a másik nem tesz semmit a perért – ő viseli a perköltséget, de legalább a bíróság meghozta az

¹⁴ A magyar irodalomban egyértelműen ezzel érvel NAGY (2011) i. m., UDVARY i. m.

¹⁵ Hasonló felosztásért lásd WAGNER i. m. 62–66. Az ő elnevezésében szétszórt kár (scattered loss) a relatív alacsony értékű per, és tömeges kártérítés (mass tort) a relatíve magas értékű per.

¹⁶ Lásd Mancur OLSON: *A kollektív cselekvés logikája*. Budapest, Osiris, 1997.

ítéletet;

- (iv) egyénileg minden résztvevő (potenciális felperes) számára a legrosszabb, ha egyikük sem enged: a per, ami pedig mindenkinek jobb lenne, nem indul el.

Ezzel szemben a *(relatív) alacsony értékű, vagy képviselői* perek esetén az ún. *fogolydilemma* áll elő. Miközben itt is igaz, hogy egyénileg az (lenne)

- (i) a legjobb, ha valaki potyázhat(na) a többiekén, és
 (ii) a második legjobb, ha közösen lépnek,
 (iii) aközben a másik két eset viszonya megfordul
- egyénileg a legrosszabb itt az, ha valaki egymaga indítja el a pert – a per megnyerése akkora költséggel jár, hogy ez már magasabb, mint amennyit neki a bírósági határozat neki ér;
  - egyénileg a második legrosszabb, ha senki nem indít pert.

		Többiek			
		Gyáva nyúl – magas értékű per		Fogolydilemma – alacsony értékű per	
		Perel	Kivár	Perel	Kivár
ÉN	Perel	3	2	3	1
	Kivár	4	1	4	2

1. táblázat: Keresetindítási ösztönzők relative alacsony és magas értékű perek

A két helyzetet áttekinthetjük az 1. táblázatban: a beírt értékek azt mutatják, hogy az ÉN mennyit nyer, ha azt teszi, amit a sor mutat, míg a Többiek közül van valaki, aki perel, vagy mindenki kivár. Az egyes értékek közötti kisebb-nagyobb viszony a fontos, nem a pontos értékek – ezért szerepelnek ilyen roppant egyszerű értékek a táblázatban. (A nagyobb érték jelenti az egyénileg jobb helyzetet.)

Látszik, hogy mindkét helyzetben igaz: ha biztosak vagyunk abban, hogy a másik pert indít, akkor egyénileg nem éri meg csatlakozni hozzá – a potyázás a perköltségek, kockázatok megspórolása miatt jobb választás, ha a másik indítja el a pert. A két szituáció azonban ezzel együtt is más-más ösztönzőt teremt.

A *relatív nagy értékű perek* esetén azt várhatjuk, hogy az esetek többségében valaki beadja a derekát. Hiszen ha megbizonyosodunk arról, hogy a másik nem perel, akkor jobban járunk, ha egyedül pert indítunk, mintha a per elmaradna. A *relatív kisértékű perek* esetén azonban ez az együttműködés kizárt. Ilyenkor külső beavatkozás nélkül a per nem indulna el. Ilyen külső beavatkozást jelent a képviselő megjelenése, aki megszervezi a csoportot, a csoport érdekében perel.

A kérdés azonban mindkét esetben fennmarad: hogyan érjük el, hogy azok a tagok, akik eddig a kivárásban voltak érdekeltek, csatlakozzanak a csoporthoz – hogyan vegyük rá őket, hogy kivegyék a részüket a perköltségekből is, ne csak a hasznokat várják. Erre kaphatunk választ akkor, ha a perek klubjóság-hatásaival is foglalkozunk.

Eddig implicit módon úgy tekintettük, hogy a per hozama vagy magánjóság-, vagy közjóság-jellegű. (Ilyen a tevékenység folytatását – és nem a kártérítés nagyságát – meghatározó per.) Más a helyzet, ha megjelenik a klubjóság-elem is – például a perben, a megállapodásban a kártérítés, a kompenzáció kérdését is rendezik; de értelemszerűen csak az adott perben felperesként résztvevőkre vonatkozóan.

Olson modellje szerint az ilyen elem elengedhetetlen feltétele annak, hogy csoport valóban kollektíven lépjen fel, a tagok valóban bevállalják azokat a költségeket, amiket csoporton kívül maradvá megúszhatnának. Ezt nevezi ő *szelektív ösztönzőnek*: ez a csak a csoport tagjaként élvezhető haszon veszi rá a csoporttagokat a csatlakozásra, a hozzájárulásra. A csoportszervező, a képviselő legfontosabb feladata mindig az, hogy találjon ilyen, csak a csatlakozók számára elérhető előnyt.

Az átlagkártérítés ilyen szelektív ösztönzőt jelent. De csak akkor, ha az magasabb, mint ami egyéni perekben – akár a kollektív keresetet követő, annak döntésére már hivatkozó egyéni perekben – elérhető. Azzal, hogy ez mikor és miért érhető el a következő pontban foglalkozunk.

Érdemes kitérni itt arra, hogy a perköltségek csökkentése jelent-e ilyen szelektív ösztönzőt. Ez önmagában nem vesz rá a csatlakozásra. A perköltséget ugyan csökkenthetjük (mint mindjárt látjuk: nem evidens, hogy a perköltség kisebb lenne csoportos kereset esetén, mint egyéni perben), de soha nem fogjuk tudni annyira leszorítani, mint amennyi kivárás esetén lenne. Kivárás esetén ugyanis kimaradunk a közjóság előállításából, egy fillért nem fizetünk érte. Éppen ezért nem alkalmas a kollektív cselekvési probléma kezelésére a kísértékű perekre kitalált perjogi megoldás sem: az ugyan leszoríthatja a perköltséget, de nem csökkenti nullára, amennyi a perköltség kivárás esetén lenne.

2. További indokok a kollektív kereset mellett és ellen

A perek különböző – magán-, klub- és közjóság jellegű – hatásainak áttekintése után rátérhetünk arra, hogy mit is tart a joggazdaságtani irodalom a kollektív keresetek legfontosabb kérdésének: a működőképes rendszerek azok, amelyek elérik, hogy a felek tegyenek a közjóság-jellegű hatások érdekében is.¹⁷

Láttuk a bevezető végén, hogy különbséget tehetünk a költségcsökkentésre koncentráló, a lezárást megkönnyítő, valamint az igazságszolgáltatáshoz való hozzáférést elősegítő, a perlést ösztönző érvek között.

A lezárás megkönnyítése – költségmegtakarítás. A párhuzamosságok megszűntetése elég gyakran – nem csak a kollektív keresetek esetén – felmerülő, tévesen a hatékony működés valamiféle alapkövetelményének tekintett, érv. Minden esetben, így a kollektív keresetek esetén sem árt az óvatosság ezzel szemben. Egyrészt, mint arra Udvary is utal, ez csak azokban az esetekben fontos szempont, amikor egyébként is tömegesen indulnának perek, vagyis, amikor a kollektív cselekvés problémái

¹⁷ Helyhiány miatt itt nem tárgyaljuk minden érvet részletesen. Ennek a helyhiányon túl az is oka, hogy ezeket az érveket részletesen tárgyalja UDVARY Sándor: *The Advantages and Disadvantages of Class Action. Iustum Aequum Salutare*, IX., 2013/1. 67–82.

nem merülnek fel.¹⁸ Másrészt, a korábbi párhuzamosságok megszüntetése nem csak csökkenti a költségeket (ez viszonylag nyilvánvaló¹⁹), de új (például a csoport nagyságából adódó, a csoporton belüli konfliktusok kapcsán felbukkanó, a megváltozó ügyfél-képviselő kapcsolatból fakadó) problémákat is okoz. Ezek a költségek egyes esetekben, mint nemsokára látjuk, meg is haladhatják azokat, amik a párhuzamosság miatt jelentkeznének. Másrészt, a párhuzamosságot nem csak a perek összevonásával lehet kezelni – vagyis a kollektív keresetek költségsökkentő hatását, ha a párhuzamos perekhez képest (esetleg) bizonyítható is lenne, ezen egyéb megoldásokkal még össze kellene vetni.

Lássuk a költségnövelő elemeket! Először is érdemes utalni arra is, hogy ez is mint minden, az igazságszolgáltatáshoz való hozzáférést javító megoldás – *ha sikeres* – egyben a perek számát is növeli, vagyis emiatt nő a bíróságok leterheltsége is.²⁰ De ez persze olyan költség, amit eleve is számításba veszünk minden ilyen programnál, változásnál. Éppen ezért szorítkozzunk csak a kevésbé nyilvánvaló problémákra. Csoportos keresetek esetén mind a bíróságoknak, mind a felpereseknek olyan problémákkal kell szembenéznük, amellyel egyéni keresetek esetében nem. Ebben az esetben a jogrendszernek – tipikusan a bíróságok segítségével – valamiféle választ kell találnia például arra, hogy (i) kik tekinthetők egy csoportnak; hogy (ii) mekkora, milyen formában megállapított képviselői, ügyvédi díjazás a megengedhető, és hogy (iii) mikor tekinthető a csoport, pontosabban annak képviselője és az alperes közötti megállapodás megfelelőnek. A második és a harmadik kérdés egyértelműen arra vezethető vissza, amit a következő pontban *képviselési problémaként* mutatunk be: itt nem egy felperes és annak egy ügyvédje között lehet érdekellentét, hanem sok felperes és egy képviselő, illetve egy ügyvéd között, így a jogosultakat jobban kell védeni az ügyvéd, illetve a képviselő opportunizmusával szemben, mint egyéni kereset esetén.

Másik oldalról az sem nyilvánvaló, hogy a párhuzamosságok felszámolásából mekkora megtakarítás érhető el. Ezt ugyanis sok tényező, sok részletszabály befolyásolhatja. Emeljünk ki ezek közül egyet, a bevezetőben már látott átlagkártérítés kérdését. A probléma: megelégszik-e a jog azzal, hogy meghatározza, hogy az alperes összesen mennyivel tartozik, majd ezt valamilyen egyszerű elv alapján elosztják a felperesek között. Ha megelégszik, akkor valóban nagy megtakarítás érhető el – viszont sérülhet az az elv, hogy egyrészt mindenki teljes kártérítést kapjon, másrészt, hogy senki ne kapjon a valós kárát meghaladó kompenzációt, kártérítést (ha szigorúan fogjuk fel, akkor káronszerzés következhet be). Ezzel szemben, ha a kollektív keresetben gyakorlatilag közös, minden érdekeltre érvényes elemként csak

¹⁸ UDVARY (2013) i. m. 68–69.

¹⁹ Lásd például UDVARY (2013) i. m. 68–71.; NAGY (2011) i. m. 167. Érdemes külön kiemelni azt, hogy a kollektív igényérvényesítés esetén a felperesi csoporton belüli cserélődés lényegesen egyszerűbb: egyik felperes kielégítése, vagy éppen a csoportból való kikerülése nem befolyásolja a per menetét. UDVARY (2013) i. m. 73–74.

²⁰ UDVARY (2013) i. m. 72.

a felelősség megállapítása történik, akkor a megtakarítás elhanyagolható.²¹ Ekkor ugyanis a kárt minden egyes felperes esetén, külön perben kell majd meghatározni.²² Sőt itt a valódi (vagyis a felek közös fellépésén alapuló) kollektív kereset kifejezetten drágább, mint például a magyar jogban ma is elérhető közérdekű kereset, vagy egy próbaper is. Ezek esetében nem kell a csoport megszervezésével, lehatárolásával, a sok ügyfél közötti kommunikációval, az érdekellentétek feloldásával, stb. foglalkozni: egyetlen szereplő indít pert – és annak eredménye *res iudicata* lesz. Vagyis nem mindegy, hogy milyen alternatívákkal vetjük össze. Utóbbiakkal szemben kifejezetten drágább, bár – mint majd látjuk – sok szempontból előnyösebb a kollektív kereset. Röviden: költségmegtakarítás ugyan nincs, de a többletköltséget épp az igazságszolgáltatáshoz való jobb hozzáférés miatt érdemes lehet felvállalni.

Az igazságszolgáltatáshoz való hozzáférés: perlési ösztönző. A legtöbb elemzés – mint említettem – általában a relatíve kisértékű perek problémájából indul ki: a felek kis értékű keresetek esetén nem fordulnak bírósághoz. A kollektív keresetek megoldást jelenthetnek erre a problémára. Persze megint nem egyedül ez: nem lehet az az elemzés tárgya, hogy a klasszikus perekhez képest a kollektív kereset jobb hozzáférést biztosít-e az igazságszolgáltatáshoz, csak az, hogy a többi ezt elősegítő alternatívához képest (például a már említett közérdekű kereset, vagy éppen a kisértékű perek speciális kezeléséhez képest) milyen előnyök érhetők el ennek segítségével.

Az igazságszolgáltatáshoz való hozzáférést, pontosabban a perlési ösztönzöt két speciális hatáson keresztül is javítja a kollektív kereset: (i) hozzájárul a felek közötti egyenlőtlenség csökkentéséhez (növeli a felperesek győzelmi esélyét, ezért jobban megéri bírósághoz fordulni) és (ii) felszámolja a bírósági döntések inkonzisztenciáját (amely áttételesen ismét csak a felperesek helyzetét segíti – pontosabban az alperesét rontja az egyéni keresetekhez képest).

Kezdjük a *felek közötti egyenlőtlenség* problémájával! Tegyük fel, hogy sok károsult áll szemben egyetlen károkozóval. A károsultak egyesével perelhetnek a saját káruk megtérítéséért, illetve a károkozó tevékenység megtiltása érdekében. Őket ebben a perben (a perindításkor, a bizonyítékok begyűjtésekor, stb.) a saját hasznuk fogja motiválni: mit nyerhetnek a kártérítéssel, illetve a tevékenység megtiltásával. A másik oldalon ugyanakkor egy olyan alperes (károkozó) áll, aki sok hasonló perrel

²¹ Ilyen például a 1959. évi IV. törvény 209/B §-ában, illetve az új Ptk. (2013. V. törvény) 6:105 §-ában szabályozott *tisztességtelen általános szerződési feltétellel kapcsolatos közérdekű kereset*, vagy például a fogyasztóvédelemről szóló 1997. évi CLV. törvényben ismert *közérdekű keresetindítás* (39. §). Ezzel szemben a fogyasztóvédelmi törvényben ismert *közérdekű igényérvényesítés* elvileg kiterjedhet a kártérítés megítélésére is, de csak abban a – valószínűtlen – esetben, „[h]a a jogsértéssel érintett fogyasztók tekintetében az érvényesített igény jogalapja és az igényben megjelölt kár összege, illetve egyéb követelés esetén a követelés tartalma - a jogsértéssel érintett egyes fogyasztók egyedi körülményeire tekintet nélkül – egyértelműen megállapítható.” (38. § (3) bek.) Érdemes kiemelni a Ptk. 328–329. §-án (illetve az új Ptk. 6:193–194. §-án) alapuló engedményezés lehetőségét is: ezen keresztül elvileg nem csak a felelősség megállapítása, hanem a kártérítés is a per tárgya lehet. Ennek elemzésétől ugyan helyhiány miatt itt eltekintünk, de ez is jelentős problémákat vet fel – ld. erről: NAGY (2011) i. m. 170.

²² A perek ugyanilyen megkettőződéséért bírálja a német jogrendszer ISSACHAROFF–MILLER i. m. 40.

néz szemben. Őt nem csak az a haszon motiválhatja, hogy a kérdéses perben ezzel mennyit nyerhet, hanem az is hogy ezzel más perek megnyerését is elősegíti: például ugyanazt a felelősségét megkérdőjelező szakértőt, tanút, okiratot más perekben is használhatja.²³ Vagyis az alperes általában lényegesen többet nyer egy-egy perbeli cselekményen, lényegesen valószínűbb, hogy megteszi azt, mint a sok felperes egyike, vagy másika. A perbeli erőviszonyok ezért – mivel többet tesz a per megnyeréséért – az egyedül álló alperes felé tolódnak el.²⁴

Talán észre vesszük, hogy ez az érv ismét a kollektív cselekvés problémájára alapul. Tegyük fel ugyanis a kérdést úgy, hogy a sok felperes miért nem fog össze – ők miért nem adják át egymásnak az alperes felelősségét alátámasztó szakértői véleményeket, tanúkat, okiratokat, stb. Ezek közjavak, olyan dolgok, amelynek hasznából akkor is részesülhetnének, ha semmit nem tettek volna érte – éppen ezért egyiküknek sem éri meg az ilyen a közösséget szolgáló lépés annyira, mint amennyiben a teljes hasznát megkapnánk.²⁵

Térjünk át az *inkonzisztencia* érvére! Amennyiben a sok egymással párhuzamosan, ugyanabban a kérdésben indított per élesen eltérő eredményre vezet, az a jogrendszer működését kiszámíthatatlanná teszi. Ezt az érvet sokan a kollektív keresetek melletti egyik legfontosabb érvnek tekintik: maga a *Federal Rule of Civil Procedure* is ezt nevezi meg az egyik olyan szempontként, amikor a class action létrehozása indokolt. [Federal Rule of Civil Procedure 23(b)(1)(B) pont]

A kollektív keresetek útján csökkenthető inkonzisztencia azonban nem csak emiatt jelent problémát. Az inkonzisztencia ugyanis jobb helyzetbe hozza a sok felperessel külön-külön egyéni keresetekben szemben álló alperest, illetve egyfajta (a csőd-jogban ismert) káros versengést is előidézhet a felperesek között.

Miért hozza az inkonzisztencia jobb helyzetbe a felperest – miért rontja az alperesek relatív pozícióját? Tegyük fel, hogy az ítélezés inkonzisztens, kiszámíthatatlan és ezért nem egyértelmű, hogy melyik fél nyeri a pert. Az egyszerűség kedvéért tegyük fel, hogy annak esélye, hogy a felperes nyer 50% (vagyis ugyanakkora az esélye annak, hogy a felperes nyer, mint annak, hogy az alperes). Ha sok külön per indul, akkor ez azt jelenti, hogy az alperes várhatóan a perek felét veszíti el. Vagyis, ha összesen 100 millió forintra perlik, akkor szinte biztos lehet benne, hogy ebből 50 milliót kell megfizetnie. Ha azonban a pereket összevonják, akkor ugyanebben a kiszámíthatatlan – de most már nem inkonzisztens – jogrendszerben a helyzet átalakul. 50% esélye lesz annak, hogy semmit nem kell fizetnie és 50%, hogy 100 milliót. És tegyük fel, hogy ebben az esetben felmerül a lehetősége annak, hogy 55 vagy 60

²³ A felek közötti aszimmetriából kiinduló érvelést találunk ROSENBERG i. m. 853.; Bruce HAY – David ROSENBERG: „Sweetheart” and „Blackmail” Settlements in Class Actions: reality and Remedy. *Notre Dame Law Review*, 75. (2000) 1379. és 1383.; John C. COFFEE, Jr.: The Regulation of Entrepreneurial Litigation: Balancing Fairness and Efficiency in the Large Class Action. *The University of Chicago Law Review*. 54., (1987) 899.; és John C. COFFEE, Jr.: Class Action Accountability: Reconciling Exit, Voice, and Loyalty in Representative Litigation. *Columbia Law Review*, 100., (2000) 416.

²⁴ Lásd például: ISSACHAROFF–MILLER i. m. 63.

²⁵ HAY–ROSENBERG i. m. 1387.

millió forintért megegyezhetünk a felperesekkel. Feltételezhető, hogy legtöbbször elfogadná ezt az ajánlatot: inkább fizetünk biztosan 55 vagy 60 milliót, semmint, hogy kockáztassuk, hogy 50% eséllyel 100-at kelljen fizetni.²⁶

Látszik, hogy a perlési ösztönző megteremtése egyben arra a kérdésre is választ ad, hogy mi lehet az a klubjóság, ami ráveszi az érintetteket a csoporthoz való csatlakozásra: a felperes nagyobb összegre számíthat a perből, pontosabban a megegyezésből, mint ami egyéni perlés esetén elérhető lenne. Ha pedig ez a nagyobb összeg csak a felperesek, a csoporttagok számára elérhető, akkor nagyobb valószínűséggel jön létre a csoport, indul el a per.

3. A képviselő érdekeltsége: ügynökprobléma

Ha valaki csak a fenti hatásokra, problémákra figyel, akkor értetlenül állhat az irodalom, illetve az *Ajánlás* tartalma mellett: annak jelentős része nem a perek megszervezésével, hanem a csoport érdekében fellépő képviselő személyének, illetve az ügyvéd kiválasztásának és finanszírozásának szabályozásával foglalkozik. Ezekre a problémákra – pontosabban az ügyvéd kiválasztására, finanszírozására – egyéni keresetek esetén a bíróság meglehetősen marginális figyelmet fordít csak. Ennek oka az, hogy az *ügynökprobléma*, ami egyéni perben is megjelenik, kollektív keresetek esetén új dimenziót kap: az ellenőrzés nehezebb, hiszen a megbízók sokan vannak; illetve az érdekkonfliktus új rejtett – nehezen felismerhető – formákban jelenhet meg.

Ügynökprobléma. Az *ügynökprobléma* hasonlóan a fent látott gyáva nyúl, vagy fogolydilemma szituációhoz nem csak a kollektív keresetek esetében, hanem a társadalmi élet megannyi területén megjelenik. Lényege: valaki (az ügynök) azt vállalja, hogy egy másik fél (a megbízója) érdekében jár el, vagyis, hogy olyan döntéseket hoz, olyan lépéseket tesz, hogy az utóbbi számára a lehető legjobb végeredmény alakuljon ki. A probléma akkor jelentkezik, ha a valós döntéseiben nem ez vezérlí, ha a döntéseit befolyásoló szempontok eltérnek a megbízó érdekeitől. A lépések ezen eltérését nevezzük *morális kockázatnak* is. Ez az *ügynökprobléma*, morális kockázat természetesen megjelenhet akkor is, ha egyéni kereset esetén bízza meg valaki az ügyvédjét, hogy érdekében járjon el.

A kollektív keresetek esetén azonban a probléma súlyosabb. Általában kétszintű ügynökproblémával állunk szemben. Egyrészt a csoport érdekében egy személy,

²⁶ Ez az érv természetesen azt feltételezi, hogy az alperes kockázatkerülő – mint az emberek többsége. Az érv problémás lehet akkor, ha az alperesek (nagy)vállalatok. Őket a joggazdaságtani irodalom gyakran kezeli kockázatsemlegesként, vagyis akiket csak a várható érték motivál. Ha így lenne, akkor valóban mindegy, hogy sok per 50%-át nyeri meg a cég, vagy az egyetlen pert 50%-kal. Csakhogy az, hogy a vállalatok kockázatsemleges szereplőként viselkednének, megkérdőjelezhető, ha figyelembe vesszük, hogy a vállalat nevében a döntést a menedzsment hozza, amely azonban korántsem kockázatsemleges. Épp a konkrét döntéshozót jellemző kockázatkerülés a vállalat befektetői (jogi értelemben vett tulajdonosai) és a menedzsment (közgazdaságtani értelemben vett tulajdonos) közötti érdekkonfliktus, az ügynökprobléma egyik legfontosabb oka. Lásd erről magyarul SZALAI Ákos: Korlátolt felelősség gazdaságtana: két mese a vállalatról. *Jogelméleti Szemle*, 2007/4. <http://jesz.ajk.elte.hu/szalai32.mht>

személyek egy kisebb csoportja, vagy egy szervezet indít pert. Itt már felmerülhet érdekütközés: a csoport képviselője és a csoporttagok érdeke nem biztos, hogy egybeesik. A következő probléma: ez a képviselő megbízza ügyvédet. Közöttük elvileg – de mint majd látjuk, csak elvileg – ugyanolyan kapcsolat áll fenn, mint egy egyéni kereset esetén a peres fél és a jogi képviselője között. ***

A joggazdaságtani irodalom már régóta úgy értelmezi az amerikai *class action*-t, mint az ügyvéd által vezényelt folyamatot: az ügyvéd ellenőrzése gyakorlatilag lehetetlen (még a hivatalos képviselő számára is). Az amerikai megoldás a leggyakrabban eleve azzal indul, hogy az ügyvéd bejelenti – egy képviselővel a háta mögött –, hogy ő az adott csoport érdekében fel kíván lépni. A joggazdaságtani irodalom ezt vállalkozói perlésnek [*entrepreneur litigation*] nevezi. Az első fejezet terminológiájával: végső soron az ügyvéd a csoport érdekében fellépő vállalkozó. Szerepe sokkal fontosabb, mint a csoporttagoké, vagy a képviselőé. (Az ügynökprobléma megjelenésének egyik eklatáns példája az utóbbi évek egyik legnagyobb amerikai jogi botránya, az ún. *Milberg Weiss* eset, 2006-ból.²⁷ Ennek lényege: a kollektív keresetek indításában érdekelt egyik jónövű ügyvédi iroda néhány partnere kifejezetten azért fizetett egyes embereknek, hogy azok kezdeményezzenek kollektív kereseteket – lépjenek fel egy-egy csoport képviselőjeként – egyes ügyekben, és kérjék fel az adott irodát jogi képviselőnek.)

Mint említettem, az ügynökprobléma nem a kollektív kereset specifikuma, hanem olyan általános probléma, amely viszonylag sok helyen megjelenik a társadalmi életben. Éppen ezért meglehetősen sokat tudunk arról, hogy mi befolyásolja ennek erejét. A legfontosabb ezek közül a *megfigyelhetőség hiánya*: a megbízó nem tudja, hogy az ügynök tényleg a neki legjobb lépéseket tette-e. Tipikus esetben csak a végeredményt ismeri. A mi mostani példánkban csak azt, hogy mekkora kártérítést kaptak, helyt adtak-e a kérésüknek, eltiltották-e az alperest bizonyos tevékenységtől, stb. Ez azonban nem mond el mindent arról, hogy jól végezte-e a munkáját az ügynök. Ugyanis lehet, hogy amennyiben más döntéseket hoz, akkor még többet érhetett volna-e el (vagy mondjuk ugyanezt, de gyorsabban).

Ügynökprobléma súlyossága kollektív keresetek esetén. Miért foglalkozik a jogrendszer (például az *Ajánlás*) az egyéni perekhez képest feltűnően sokat a képviselők, ügyvédek kiválasztásával, finanszírozásával, vagy éppen az általuk kötött megállapodások tartalmával?

A joggazdaságtani modellek szempontjából a fő különbség, amely ezt az eltérő hozzáállást igazolhatja az, hogy itt nem egy ügyfél és egy képviselő viszonyáról van szó, hanem egy ügyvéd sok érintettet képvisel. A képviselő, illetve az ügyvéd ellenőrzése, a morális kockázat kiszűrése ugyanis ugyanolyan kollektív cselekvési problémához vezet, mint, amit az első fejezetben láttunk. Ha bármelyik csoporttagnak sikerül rábírnia őket, hogy a csoport érdekében járjanak el, akkor tevékenységük végeredménye (az ítélet klubjóság-jellegű elemeiben – például az átlagkártérítés

²⁷ Lásd Thomas S. ULEN: The economics of class action litigation. In: Jürgen BACKHAUS – Alberto CASSONE – Giovanni B. RAMELLO (szerk.): *The Law and Economics of Class Action in Europe*. Cheltham, Edward Elgar, 2012. 93–95.

kérdésében) minden csoporttagnak hasznos, azoknak is, akik nem vettek részt az ellenőrzésben, nem tettek semmit a megfelelő ösztönző-rendszer kialakításában. Könnyen lehet, hogy itt is mindenki kivárára játszik majd, potyázni próbál. Ha a csoport a kereset megindítására létre is jön, az ellenőrzés esetén ilyen kollektív fellépés megszervezésére még kevesebb az esély.

Az ügynökprobléma kezelési módjai. Mivel a probléma meglehetősen sok helyen felbukkan, így a kezelésére kialakult tipikus eszközöket is azonosította az ún. *intézményi közgazdaságtan*.²⁸ A legismertebb ilyen kezelési forma a jutalék: az ügynök annak alapján kap több, vagy kevesebb díjazást, hogy a megbízónak több, vagy kevesebb jutott-e. Ügyvédi szerződések esetén ilyen a *tiszta sikerdíj*: az ügyvéd csak akkor kap díjazást, ha nyer, akkor viszont a bevétel előre meghatározott százalékát.

A másik egyszerű eszköz az ügynökprobléma kezelésére az *ellenőrzési-büntetési rendszer*, illetve annak különböző változatai. Míg a jutalék, sikerdíj esetén csak az ügynök munkájának eredményét kell ellenőrizni, itt időről-időre (tipikusan szűrőpróba-jelleggel) a konkrét döntéseit, munkáját is. Ha ezen ellenőrzéseken fennakadnak nem megfelelő döntések, akkor szankciókra számíthat – például csökkentik a fizetését, javadalmazását, végső soron elbocsátják.²⁹

A közjóságokról a közgazdaságtan azt tanítja, hogy az általános potyázás miatt néha rákényszerülünk arra, hogy azokat államilag állítsuk elő. A kollektív keresetek szabályozásakor ez jelenik meg, amikor az ellenőrzést a jogrendszer vállalja magára. Több formában is lehetséges ez.

Egyrészt, erre a potenciális érdekelletté máris a csoport létrehozásakor, a kollektív kereset megindításakor figyel a jog. Szabályozza, hogy ki léphet fel a csoport képviselőként, ki lehet annak jogi képviselője, időnként a jogi képviselő kiválasztásának mechanizmusát is.³⁰ Két elemet emeljük ki! Az Egyesült Államokban komoly jogi viták övezik azt a kérdést, hogy a csoport képviselője mire utasíthatja, illetve adott esetben elbocsáthatja-e az ügyvédet (pontosabban: mikor teheti ezt). Több bírósági ítéletből úgy tűnik, hogy a bíróságok úgy tekintik, hogy a per megindítása után az ügyvéd nem a képviselő, hanem a csoport egészének képviselőjében jár el, éppen ezért a képviselő utasítási, felmondási joga roppant korlátozott. Ez gyakorlatilag bírói ellenjegyzéshez, vagyis tulajdonképpen bírói kontrollhoz kötött.³¹ De ugyanilyen

²⁸ Lásd erről részletesen Paul MILGROM – John ROBERTS: *Közgazdaságtan, szervezetelmélet és vállalatirányítás*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, 2005.

²⁹ A két megoldás közötti különbséget világítja meg Lorenzo Sacconi a vállalatvezetői motivációk esetén a jutalékok, részvényopciók, illetve az angolszász jogban ismert loyalty és fiduciárius felelősség közötti különbséggel. Előbbi esetben a menedzsment jövedelme függ közvetve vagy közvetlenül attól, hogy a vállalat milyen eredményt, profitot, részvényárfolyamot ért el. Utóbbi esetében a menedzsment egyes döntéseit tekintik át, és azt keresik, hogy az az adott helyzetben bizonyos alapvető elvárásoknak eleget tettek-e ezek. Ha nem, akkor az elvárások megsértése miatt szankcionálják a menedzsmentet – függetlenül attól, hogy a vállalat jövedelmezősége milyen. Ld. LORENZO SACCONI: Good law and economics need better microeconomic models: the case against ‘contingent fees’ as application of agency models to the professions. In: BACKHAUS–CASSONE–RAMELLO i. m. 192–194.

³⁰ Például az Egyesült Államok tőkepiaci szabályozása.

³¹ COFFEE (2000) i. m.406–416.

állami kontroll jelenik meg az *Ajánlás* azon törekvésében is, mely szerint a csoport képviselőt nem láthatja el akárki: képviselő, és ezzel az ügyvédek közvetlen ellenőrzője csak non-profit (tipikusan közérdekben eljárónak tekintett állami, fél-állami, civil) szervezetek lehetnek.

Másrészt a legtöbb jogrendszer ismeri ilyen esetben a peres felek közötti megállapodások bírói kötelező jóváhagyását. Elvileg ezzel a megoldással átvállalja az állam, a bíróság az ellenőrzés funkcióját a csoporttagoktól. Az *Ajánlás* 28. pontja a bíróság feladatává teszi a megállapodások tartalmi vizsgálatát is. Az amerikai rendszerben a csoport és az alperes közötti megállapodást általában a bírónak jóvá kell hagynia. A holland rendszer lényegében épp erre jött létre: kollektív keresetet indítani nem lehet, de ha a csoport megegyezik az alperessel, akkor azt az erre kijelölt bíróságnak be kell mutatni, annak azt jóvá kell hagyni.

Az eszközök tárgyalását a javasolt európai megoldással kezdjük: a képviselő személyének non-profit, civil szervezetekre korlátozásával. Ezután térünk ki a legtöbb országban nagy vitákat kiváltó megoldásra: a kollektív keresetekből származó ügyvédi jövedelmek ellenőrzésére.

Non-profit szervezetek. Az *Ajánlás* a problémát – úgy tűnik – azzal próbálja kezelni, hogy az ilyen perek indítását non-profit civil, fél-állami, vagy teljesen állami szervezetekre bízza (4. bekezdés) – azt várva tőlük, hogy ők a fenti magánjavakkal, magánérdekekkel kapcsolatos ügyekben torzítások nélkül fogják képviselni az érintettek, a felperesek érdekeit. De természetesen ez a kezelési mód sem tökéletes. Ez esetben is jelentkezik ugyanis az ügynökprobléma: az érintettek és a képviselő érdekei ekkor is eltérhetnek. A legfontosabb eltérés az ideológiai elkötelezettségük-ből fakad: azok a felperesi érdekek, amelyek nem férnek össze a közjóról alkotott elképzeléseikkel, elsikkadnak. Samuel Issacharoff és Geoffrey P. Miller a rágnivaló dohány példáját hozzák: a gyártók erősen torzították a piacot, manipulálták az árakat – ugyanakkor alig akadt szervezet, amely felvállalta volna a károsultak védelmét, mondván, hogy a per megnyerése, a torzítás eltüntetése esetén egy egészségtelennek vélt terméket tennének olcsóbbá.³²

Másrészt ez esetben más csatornákon – vélhetően elsősorban költségvetési forrásokból, vagy adományokon – keresztül kell biztosítani a képviselő szervezetek finanszírozását. Így a kollektív keresetek sok helyen önfinanszírozó rendszerének működése az ilyen szervezeteket finanszírozó külső szereplők döntéseinek függvényévé válhat.³³

³² ISSACHAROFF–MILLER i. m. 52. Lásd még *In re Massachusetts Smokeless Tobacco Litigation*. No. 30-5038-BLS1 (Mass. Cup. Ct. Apr 7, 2008)

³³ Érdemes utalni ennek kapcsán arra, hogy a 2010-es magyar törvényjavaslat ezen szervezetek finanszírozását sikerdíjas formában oldotta volna meg: „Ha a csoportos keresetindítást társadalmi szervezet kezdeményezi, a felperesek pernyertessége esetén a bíróság a perköltség részeként az alperest a csoportos keresetindítást kezdeményező társadalmi szervezetnek a perrel kapcsolatos ügyviteli és egyéb költségeinek ellentételezéseként a perérték legalább 5%-nak és legfeljebb 10%-nak megfelelő összeg megfizetésére kötelezi.”

Ügyvédi jövedelmek korlátozása. A jogi irodalomban és a joggazdaságtani elemzésekben is vissza-visszatérő kritika, hogy a csoport nevében az alperessel kötött megállapodások nem a csoporttagok, hanem a tárgyalásban részt vevő képviselők, és elsősorban a csoport ügyvédjeinek érdekeit szolgálják. Az egyik leggyakoribb kritika: túl magas ügyvédi díjakat tartalmaznak.³⁴ Tudni kell, hogy az ilyen megállapodásoknak általában nem csak a kártérítés (a kompenzáció teljes összege, a csoporttagok közötti elosztása), a másik fél által felvállalt tevékenység definiálása a tárgya, hanem az ügyvédi költségek külön is szerepelnek bennük – mondván: ez ne terhelje a csoporttagokat. Jól ismert probléma az ún. *baráti megegyezések* (*sweetheart agreement*) kialakulása: a képviselő, az ügyvéd a tárgyalások során felad olyan követeléseket, amelyek a csoporttagoknak jó lenne, cserébe azért, hogy az alperes beleegyezik abba, hogy magasabb ügyvédi díjat fizet, vagy a képviselőt valamilyen többletjuttatásban részesíti. Ezen baráti megegyezések olyan fontosak, hogy a legutóbbi időben több esetben³⁵ kifejezetten azért lépett fel az amerikai bíróság megegyezések ellen, mert a megállapodás azt is tartalmazta, hogy az ügyvéd, képviselő elvállalja, hogy az adott károkozó alperessel szemben szerveződő más felperesek (pontosabban a későbbi károsultak) képviselőjét is el fogja látni.³⁶ Nem nehéz megérteni, hogy ez miért jó az alperesnek: ha az adott képviselő, ügyvéd által vezetett csoporttal egyszerűbb megegyezni, akkor az alperesnek is jó, ha más csoportokat is ilyen „olcsón” letudhat.

Első ránézésre ezek a megállapodások nyíltak, könnyen ellenőrizhetőek. Könnyű lenne őket szabályozni, tiltani – elég lenne a túl magas ügyvédi, képviselői díjakat mérsékelni. Csakhogy minél aktívabb e tekintetben a bíróság, a felek annál jobban el fogják rejteti az ilyen „ellenszolgáltatásokat”. Lássunk erre egy-két példát! Tegyük fel, hogy az ügyvéd sikerdíjat kap, és ezt annak nem túl magas arányában szabják meg, hogy a csoporttagok mekkora összegre jogosultak. Látszólag semmi gond: a képviselő, az ügyvéd a csoport egészéhez képest alacsony díjra jogosult. Igen ám, de az összeg, amire a csoport – látszólag – jogosult és amit valójában megkap nem feltétlenül esik egybe. Kiköthetők ugyanis nem-pénzbeli kompenzációk is, vagy az ún. visszatérítendő alapok [*reversionary fund*].³⁷ Ha a *nem-pénzbeli kompenzációk* (például, amikor az alperes kompenzációként különböző, a saját termékeire beváltható kuponokat ígér) beszámítanak a sikerdíj alapjába, akkor az ilyen nem pénzbeli juttatás értékét fel kell becsülni. Ez pedig nem mindig egyszerű feladat – ha felülbecslik annak értékét, akkor nő az ügyvéd sikerdíja. *Visszatérítendő alapok* esetén a megállapodás tartalmaz egy viszonylag magas összeget, amely a csoporttagoknak „jár”. Ebből fizetik az egyes károsultak kárát: a megállapodás tartalmazza az átlag-

³⁴ Lásd: Jürgen G. BACKHAUS: Class action finance and legal expense insurance. In: BACKHAUS–CASSONE–RAMELLO i. m. 128.; Robert G. BONE: Class action. In: Chris W. SANCHIRICO (szerk.) *Procedural law and economics*. Cheltham, UK, Elgar, 2012. 72–75.; ISSACHAROFF–MILLER i. m. 43–45.; ULEN i. m. 82–85.

³⁵ Például: Ortiz v. Fibreboard Corp 119 S. Ct. 2295 (1999).

³⁶ COFFEE (2000) i. m. 388.

³⁷ ULEN i. m. 83–84.

kártérítés, vagy az egyéni kártérítés összegét is.³⁸ Amennyiben azonban nem igényli annyi csoporttag a kompenzációt, hogy az alap kimerüljön, akkor a fennmaradó összeget az alperes visszakapja. Ilyenkor mesterségesen magas alap megszabásával elérhető, hogy az ügyvéd, a képviselő (aki az alap nagyságának meghatározott, alacsony arányára jogosult) magas összeget kapjon – hiszen ennyit „harcolt ki” a csoport számára.

A másik forma, ahogy a morális kockázat tipikusan megjelenik, az a *munka minimalizálása*. Itt nem az az ügyvéd, illetve a képviselő célja, hogy a saját jövedelmét növelje. Például, mert azt a jogszabályok miatt (pl. a sikerdíj tiltása, vagy a jövedelem utólagos korlátozása miatt) nem teheti meg. Ez a helyzet például az európai rendszerben, ahol sok ország tiltja a sikerdíjat, így a nem-pénzbeli kompenzációval, vagy a visszatérítendő alapokkal nem érdemes manipulálni annak összegét. Ilyenkor abban lehet érdekelt, hogy – mivel az ő egyéni haszna nem függ attól, hogy mit ér el az ügyfelei számára – a lehető legkevesebb munkával letudja az ügyet. Ezt a hatást korlátozhatja persze a reputációs hatás. Nem kell ugyanis feltétlenül nagyobb jövedelem az *adott ügyből*, ahhoz, hogy ne akarja minimalizálni a munkát. Megérhetné a nagyobb erőfeszítés, ha ezzel kellő reputációt szerezne, és azt várhatná, hogy győzelem esetén más felperesektől is megbízást kap. *Alberto Cassone* és *Giovanni B. Ramello* bizonyítja azonban, hogy ez a reputációs hatás roppant gyenge az ügyvédek esetén. Csak akkor várható ugyanis, hogy a következő ügyfelek is az adott ügyvédhez fordulnak, csak akkor jelenik meg ez a reputációs hatás, ha az ügyfelek úgy vélik, hogy a per anyagának megismerése révén más ügyvéd nem tudja lemásolni a technikát.³⁹

A morális kockázat további – talán legbonyolultabb formája – a kockázatvállalásban jelentkezik. Ilyenkor a csoport nevében eljáró képviselő, illetve az ügyvéd nem a bevételeit akarja növelni, és nem a munkáját akarja minimalizálni, hanem olyan kockázatokat nem hajlandó felvállalni, amiket az ügyfél még igen – vagyis túlzottan is kockázatkerülő lesz, és emiatt például túl könnyen megegyezik az alperessel, rosszabb megállapodást is elfogad. Ennek megértéséhez induljunk ki abból, hogy a megállapodást éppen azért szokták elfogadni a felek, hogy elkerüljék a bírói ítéletben mindig benne rejlő kockázatot. A biztonságért a felek hajlandóak felárat is adni: beleegyezni abba, hogy kevesebbet kapnak, vagy többet fizetnek, mint a kártérítés várható összege.⁴⁰ Hogy mennyit hajlandóak fizetni a biztonságért, mekkora felárat hajlandóak adni, az attól függ, hogy az adott fél mennyi kockázatot hajlandó elfogadni. Ezt pedig az határozza meg, hogy mekkora a tét a fél teljes vagyoniához képest:

³⁸ Van olyan megoldás is, amiben csak a teljes összeget definiálják, azzal, hogy az igénylők között a teljes összeget elosztják. Amennyiben kevesen jelentkeznek, akkor sokat, amennyiben sokan, akkor keveset kapnak. Ez a kártérítés és a valós kár közötti nagy eltérés miatt lehet aggályos.

³⁹ Ilyen modellért lásd: CASSONE–RAMELLO (2012) i. m. 122.

⁴⁰ A megállapodásban szereplő összeg nem csak a kockázatkerülés miatt lehet magasabb, mint a fizetendő kártérítés várható összege, hanem azért is, mert megállapodás esetén elkerülhető a per, megtakarítható annak költsége – ezt a megtakarítást lehet hajlandó megosztani partnerével az alperes. (Más kérdés, hogy ilyen megtakarítás a felperes oldalán is jelentkezik, amelyet ő is hajlandó lehet megosztani, ami a megállapodásban szereplő és a felperes által az általa racionálisan elfogadott összeget a várható kártérítés alá is csökkentheti.)

minél nagyobb annál fontosabb a biztonság, annál többet vagyunk hajlandóak feláldozni érte. *John C. Coffee* értelmezése szerint ez okozza az egyik legkomolyabb érdekellentétet a csoporttagok többsége (akik számára a per nem jelent vagyunkhoz képest túl nagy tétet) és a jelentős mértékben érintett csoporttagok között. Utóbbiak rosszabb megállapodást is hajlandóak elfogadni. Amennyiben a csoport képviselője ilyen jelentős mértékben érintett szereplő, akkor ő erősen érdekelt lesz a meg egyezésben.⁴¹ Hasonlóképp, ha az ügyvéd számára a per tétje nagy – kevés ügye közül ez az egyik, vagy jelentős mértékben rontaná a reputációját egy nem kedvező ítélet –, akkor ő is erősen érdekelt lesz a megállapodásban. A kockázatuk csökkentése érdekében ők könnyebben elfogadnak egy-egy megállapodást, mint a csoporttagok többsége.

Összefoglalás

A kollektív keresetek problémája, vagyis, hogy sokan hasonló ügygel fordulnak bírósághoz (kimeneti érv), vagy hogy sokan a többiekre várva nem is indítanak pert (igazságszolgáltatáshoz való hozzáférés érve) sok módon kezelhető. Az elsöre alkalmas lehet a közérdekű kereset, vagy a próbaper intézménye is. Ha azonban azt akarjuk, hogy valóban az érdekelték csoportja jelenjen meg felperesként, akkor két problémát kell megoldani: a kollektív cselekvés problémáját, vagyis azt, hogy mindenki a többiekre várna a perindítással, és az ügynökproblémát, vagyis, hogy a csoport nem tudja felügyelni a képviselőjét, illetve az ügyvédjét. Az írás amellet érvelt, hogy az előbbire az jelent megoldást, ha olyan előnyt biztosítunk a perben részt vevő felpereseknek, ami csak nekik – a kimaradó csoporttagoknak viszont nem – érhető el. Nem elég a perköltségek csökkentése. Az ügynökprobléma kezelése ezzel szemben az esetek többségében nem oldható meg anélkül, hogy a bíróság ne segítené a csoportot, ne kezdené maga felügyelni a megállapodások (a kollektív keresetek leggyakoribb végeredményének) tartalmát.

⁴¹ COFFEE (2000) i. m. 416

